

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Самойленко О.А.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики**Національного університету «Одеська юридична академія»*

УДК 343.98.06

**ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ
ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ОБСТАНОВКИ КІБЕРПРОСТІРУ**

Еволюційні процеси технологій кіберпростору призвели до того, що сьогодні інформація отримала значення цінного ресурсу суспільства, який дає можливість задовольнити конкретній людині широкий спектр потреб у фінансово-економічній, соціальній, державно-політичній або духовній сферах її життя. Для цього людина вдається до системи дій, зміст яких визначається сутністю протікання інформаційних процесів у кіберпросторі. За умови використання останнього у механізмі злочинної діяльності окремого значення набуває питання визначення предмету посягання під час вчинення таких злочинів.

До сьогодні в полі зору криміналістів (Ю.М. Батуріна, П.Д. Біленчука, В.Б. Вехова, А.Ф. Волобуєва, В.О. Голубєва, М.В. Гуцалюка, В.В. Крилова, В.Д. Курушина, В.О. Мещерякова, Л.П. Паламарчук, В.Ю. Рогозіна, М.Г. Шурухнова та багатьох інших) були різноманітні предмети посягання під час вчинення злочинів із використанням комп'ютерних технологій, зокрема матеріальні цінності, комп'ютерна (електронна) інформація, банківська таємниця та інші утворення майнового та немайнового характеру. Втім, їм приділялась увага в контексті окремих методик розслідування, без врахування комплексного характеру злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору.

Метою цієї роботи є визначення суті та змісту предмету посягання під час вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору.

А.Ф. Волобуєв справедливо пише, що властивості предмета посягання закономірно пов'язані зі своєрідностями умов вчинення злочинів (умов існування предмета) [1, с. 57]. Описуючи предмет розкрадання, науковець наголошує на тому, що предмет посягання детермінує дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування цього злочину, які своєю чергою пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів. Тому в контексті визначення предмета посягання під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору окремого значення набуває питання природи інформації та інформаційних процесів у кіберпросторі.

Як писав засновник кібернетики Н. Вінер, інформація – це не енергія і не матерія, це зміст, отриманий від зовнішнього світу в процесі пристосування

до нього [2, с. 208]. Традиційно в науках розрізняють семантичний та семіотичний (теорія інформації) підходи до розуміння інформації [3, с. 3].

Семантичний підхід досліджує інформацію з погляду її змісту: інформація обов'язково має певний предмет, який повинен бути інтерпретований у знання певного адресанта цієї інформації. Для цього використовують різні знаки (символи), що дозволяють виразити (представити) інформацію у певній формі: букви, цифри, слова та фрази певного змісту. По суті, це інформація у широкому розумінні як сукупність знань про довкілля, яка є найважливішим ресурсом науково-технічного та соціально-економічного розвитку суспільства [4, с. 60].

З семіотичного погляду інформація – це кількість, яка вимірюється в «бітах» і визначається як вірогідність частотності символів. Засновниками теорії інформації вважаються Клод Шеннон і Уоррен Уївер, які писали про кібернетичні системи, пристрої керування, повідомлення та сигнали, що було згодом використано з метою налагодження функціонування телекомунікаційних мереж [5]. Повідомлення – це сукупність знаків, які відображають ту або іншу інформацію; сигнал – це фізичний процес, що відображає передане повідомлення [4, с. 61]. У сучасних системах керування та зв'язку найчастіше використовують електричний зв'язок. Фізичною величиною, що визначає такий сигнал, є струм або напруга. На відміну від матеріального та енергетичного ресурсів, інформаційний ресурс не зменшується в процесі споживання, він накопичується, порівняно легко та просто за допомогою технічних засобів обробляється, зберігається та передається на великі відстані.

Вітчизняний законодавець намагається поєднати одночасно два вказані підходи у розумінні інформації, визнаючи останню у ст. 1 Закону України «Про інформацію» як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [6]. Втім, науковці, продовжуючи науковий пошук, виділяють «фізичність інформації» як ознаку предмета злочину. М.В. Карчевський під фізичною ознакою комп'ютерної інформації розуміє наявність носія – предмета або сигналу, фізичні, хімічні чи інші властивості яких використовуються для зберігання, передавання

та опрацювання інформації, що розпізнається електронно-обчислювальною машиною. [7; 8, с. 59–61]. Є.В. Лашук пише, що фізичність знаходить свій прояв у можливості людини сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами матеріальні цінності, з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння [9, с. 59].

З одного боку інформація дійсно не може існувати без матеріального або так званого фізичного носія. Телекомунікаційні мережі, магнітний, електронний або оптичний носій (накопичувач) інформації (диски різних видів, карти пам'яті, флеш-пам'ять) використовуються для оперування інформацією різного змісту. З іншого боку – інформація піддається злочинному впливу за умови її транспортування, її руху в просторі за допомогою інформаційних (телекомунікаційних) технологій, які виступають способами передачі інформації. Водночас основним завданням телекомунікаційної мережі є надання якісного транспортного сервісу під час перенесення інформації в просторі [4, с. 32]. В цьому процесі для користувача інформація виступає результатом задоволення його інформаційних потреб – інформаційним продуктом. Останній є, власне, обов'язковою умовою існування самого кіберпростору.

Засновник теорії особистості психолог А.Н. Леонтьєв писав, що головним у діяльності особистості є те, що потреба стоїть завжди за мотивом, а останній завжди відповідає тій або іншій потребі [10, с. 48]. На думку науковця, предмет діяльності є її дійсний мотив, який може бути як речовинним, так і ідеальним, як даним в сприйнятті, так і існуючим тільки в уяві. Отже, поряд з ідеальним мотивом допускається нематеріальний предмет, з приводу якого здійснюється діяльність людини.

Цей погляд є цікавим з позиції усвідомлення процесу формування основних та додаткових мотивів вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору, які покладаються в основу криміналістичної класифікації таких злочинів. Сам поділ мотивів вчинення таких злочинів на корисливі, соціально-економічні, антидержавно-політичні та ідейні мотиви має під собою речовинну щодо корисливих та ідеальну щодо інших мотивів складову частину предмета злочинного посягання. Зазначимо, що додаткові мотиви злочинної діяльності у кіберпросторі, будучи зумовленими обранням злочинцем специфічним набором операцій у кіберпросторі, спрямовані на створення умов, що забезпечують доведення злочинної діяльності до кінця, задоволення основної (кінцевої) потреби злочинця. Для користувача кіберпростору першою сходинкою на шляху задоволення основної (кінцевої) за своїм значенням потреби є задоволення інформаційної потреби, що виявляється у вигляді інформаційного продукту.

Вплив на інформаційний продукт фактично призводить до змін, що характеризуються ознаками матеріального світу, зокрема мають наслідком покращення матеріального стану злочинця, утворення специфічних електронних та матеріальних слідів,

носіями яких виступають відповідно комп'ютери, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку та документи. Такі предмети виконують роль похідних предметів посягання у механізмі злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору. Зважаючи на закономірну зумовленість предметів посягання технологіями злочинної діяльності, що своєю чергою пов'язані із кібертехнологіями (інформаційними технологіями), можна дійти висновку про існування первинних та вторинних (або похідних) за послідовністю злочинного впливу предметів посягання.

Отже, існування системи предметів посягання під час вчинення злочину із використанням кіберпростору дає можливість висновувати й полімотивованість такої злочинної діяльності. Адже застосування технологій злочинної діяльності є особливо характерним під час вчинення корисливих злочинів, що пов'язані з фінансовою або соціально-економічною сферами відносин осіб у кіберпросторі. Такі відносини завжди відбуваються з приводу майна, адже вони спрямовані на задоволення відповідних матеріальних чи соціально-економічних потреб злочинця. Тому в систему вторинних предметів посягання у кіберпросторі будуть входити також речі матеріального світу, які можна окреслити категорією «майно».

Отже, під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору інформаційний продукт виступає первинним предметом посягання, а майно, комп'ютери, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку та документи – вторинними. Зважаючи на первинність функції стосовно системи, в основу будови такої системи покладено функціональне призначення кожного з предметів посягання у механізмі злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору.

Інформаційний продукт як первинний предмет посягання повинен мати цінність для злочинця. М.В. Карчевський справедливо робить акцент на такій цінності інформації [8, с. 60]. Вона буває різною: може бути цінною по суті, оскільки є результатом тривалої роботи великої кількості осіб, або цінною за призначенням, оскільки її наявність є необхідною умовою для вирішення певного завдання, наприклад, отримання доступу до банківських рахунків, персональні або особисті дані. Тому цінність інформаційного продукту, пов'язана з характером зафіксованих у ньому відомостей, полягає у його змісті.

Д.С. Азаров зазначав, що не важко помітити, що існують такі злочини, під час вчинення яких комп'ютерна інформація в одних випадках може бути лише предметом злочину, в інших – знаряддям злочину [11, с. 66]. Знаряддя є різновидом засобів вчинення злочину у широкому розумінні, під якими розуміють речі, предмети, документи, механізми, пристосування та інші предмети матеріального світу, використовуючи які винний вчиняє злочин [12, с. 130]. Отже, знаряддя вчинення злочину виконують функцію інструмента, який активно діє на предмет посягання. У кіберпросторі функцію інструмента виконують інформаційні (у вітчизняній інтерпретації комп'ютерні або інформаційно-комунікаційні технології) чи

кібертехнології (термін використовується з метою скорочення громіздких словосполучень). Інформаційні технології (information technologies – IT; information communication technologies – ICT) – це методи та способи накопичення, обробки, зберігання, відображення, пошуку і забезпечення цілісності інформації [4, с. 32]. Отже, в криміналістичному сенсі сам інформаційний продукт навряд чи можна назвати знаряддям злочину, для цього він повинен бути поєднаний з інформаційною технологією.

Сукупність інформаційних продуктів, організована за допомогою певної інформаційної технології, у загальному розумінні виступає електронним інформаційним ресурсом (далі ресурс). В галузі телекомунікацій ресурси (information sources) – це систематизовані масиви інформації, створювані та накопичувані у мережі з використанням інформаційних технологій і призначені для багаторазового запитування користувачами [4, с. 34]. До традиційних сьогодні форм організації ресурсу відносять файли, бази та банки даних, електронні системи, сайти [13; 14]. Всі вони як ресурси та, відповідно, інформаційні продукти характеризуються певними ознаками як соціальне явище, зокрема: виступають системоутворюючим чинником діяльності; позитивно впливають на соціально-економічний розвиток суспільства і держави; забезпечують національну безпеку; здатні завдавати шкоди суспільству в разі низької якості або негативної інформаційної експансії з боку інших країн [14].

Наведене дає можливість стверджувати, що під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору, злочинець, скерований загальним мотивом злочинної діяльності, впливаючи тим чи іншим способом на інформаційний ресурс (як сукупність інформаційних продуктів), може перетворювати останній у знаряддя з метою доведення злочину до кінця або вчинення подальших дій злочинної сукупності. Тож, можливість використовувати інформаційний ресурс як знаряддя задля досягнення кінцевої мети злочинної діяльності зумовлює обрання злочинцем певного інформаційного продукту / ресурсу для злочинного впливу на нього. Таким ресурсом типово виступають:

– попередньо створений злочинцем файл, наприклад шкідливий за призначенням з метою подальшого завантаження у систему та збору інформації з обмеженим доступом, або що містить зображення порнографічного характеру;

– веб-сайт, що використовується для розміщення інформації антидержавницького характеру, розповсюдження порнографічних предметів, наркотичних засобів, пропаганди війни, доведення до самогубства, розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію тощо;

– автоматизовані (електронно-інформаційні) системи різного призначення (платіжні системи за протидії законної господарської діяльності, фінансування тероризму, економічних розкрадань; об'єкт критичної інформаційної інфраструктури (напри-

клад, системи, що забезпечують диспетчерське керування, повітряним або залізничним рухом, митне оформлення, поштові відправлення, постачання електроенергії та інші види робіт під час вчинення терористичного акту).

Тому в контексті комплексного характеру злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, сукупність інформаційних продуктів у значенні інформаційного ресурсу, що використовується як знаряддя вчинення злочину, не позбавляється значення предмета посягання. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень досліджуваної категорії злочинів свідчить про типову неспроможність суб'єкта розслідування встановити всі обставини вчинення кожного зі злочинів злочинної сукупності, а тому досить часто не всі ресурси, що стали предметом посягання у механізмі злочинної діяльності у кіберпросторі, встановлюються.

Таким чином, бачення предмету посягання під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору як системи предметів, в основі якої знаходиться функція (призначення) кожного з предметів посягання у механізмі злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору, дозволить на практиці слідчому під час розслідування на перший погляд непов'язаних між собою злочинів встановити єдину злочинну діяльність однієї особи або організованої групи. Під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору інформаційний продукт / ресурс виступає первинним предметом посягання, а майно, комп'ютери, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку та документи – вторинними. Обрання злочинцем певного інформаційного продукту / ресурсу для скерованого загальним мотивом злочинної діяльності впливу зумовлює два чинника, які не виключають один одного: 1) цінність за характером зафіксованих у інформаційному продукті / ресурсі відомостей; 2) можливість використовувати інформаційний ресурс як знаряддя задля досягнення кінцевої мети злочинної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2001. 425 с.
2. Винер Н. Кибернетика. М., 1983. 352 с.
3. Аляев Г. Теорія інформації на тлі історії філософії. Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2015. Вип. 754-755. С. 3–8.
4. Сучасні телекомунікації: мережі, технології, безпека, економіка, регулювання. С.О. Довгий, П.П. Воробієнко, К.Д. Гуляєв; за ред. С.О. Довгого К.: Азимут-Україна. 2013. 608 с.
5. Колмогоров А.Н. Теория информации и теория алгоритмов. М.: Наука, 1987. 304 с.
6. Про інформацію: Закон України 2 жовтня 1992 року за № 2657-ХІІ-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
7. Карчевський М.В. Відповідальність за незаконне втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: аналіз складу злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2003. 175 с.

8. Карчевський М.В. Злочини у сфері використання комп'ютерної техніки: навчальний посібник. К.: Атіка, 2010. 168 с.

9. Лашук С.В. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 262 с.

10. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат. 1975. 304 с.

11. Азаров Д.С. Особливості механізму вчинення злочинів у сфері комп'ютерної інформації. Юридична Україна. 2004. № 7(19). С. 64–68.

12. Панов Н.Н. Средства совершения преступления: понятие и виды. Проблемы законности: наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Х., 2003. С.127–133.

13. Інформаційне право та правова інформатика: курс лекцій / В.Г. Хахановський, І.В. Мартиненко, В.М. Смаглюк та ін.; за заг. ред. Є.М. Моїсєєва. К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. 253 с.

14. Соснін О.В. Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02. Одеса, 2005. 36 с.

Самойленко О.А. ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ОБСТАНОВКИ КІБЕРПРОСТІРУ

У статті визначено суть та зміст предмету посягання під час вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору. Автор приходить до висновку, що під час вчинення злочину із використанням обстановки кіберпростору інформаційний продукт / ресурс виступає первинним предметом посягання, а майно, комп'ютери, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку та документи – вторинними. Зважаючи на первинність функції стосовно системи, в основу будови такої системи автор покладає функціональне призначення кожного з предметів посягання у механізмі злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору. Визначаються чинники, що впливають на обрання злочинцем певного інформаційного продукту / ресурсу для скерованого загальним мотивом злочинної діяльності впливу.

Ключові слова: інформація, інформаційний продукт, інформаційний ресурс, злочин, кіберпростір, механізм злочину, предмет посягання, система предметів.

Самойленко Е.А. ПРЕДМЕТ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА ПРИ СОВЕРШЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОБСТАНОВКИ КИБЕРПРОСТРАНСТВА

В статье определены суть и содержание предмета посягательства при совершении преступлений с использованием обстановки киберпространства. Автор приходит к выводу, что при совершении таких преступлений информационный продукт / ресурс выступает первичным предметом посягательства, а имущество, компьютеры, компьютерные сети, сети электросвязи и документы – вторичными. В связи с первоочередностью функции по отношению к системе в основе построения такой системы находится функциональное назначение каждого из предметов посягательства в механизме преступной деятельности с использованием обстановки киберпространства. Определяются факторы, которые влияют на избрание преступником определенного информационного продукта / ресурса для осуществления на него влияния.

Ключевые слова: информация, информационный продукт, информационный ресурс, преступление, киберпространство, механизм преступления, предмет посягательства, система предметов.

Samoilenko O.A. THE SUBJECT OF CRIMES WITH THE USING OF THE CYBERSPACE ENVIRONMENT

The article defines the essence and content of the subject of crimes committed using cyberspace environment. The author comes to the conclusion that when committing such crimes, the information product / resource acts as the first subject of crimes, and property, computers, computer networks, telecommunication networks and documents – next subject of crimes.

In the basis of construction of such system there is the functional setting of each of the subject of crimes in the mechanism of criminal activity with using cyberspace environment. It is explained through appropriate primariness of function in relation to the system.

In the context of complex nature of the crimes accomplished with the using cyberspace environment, an informative resource which is used as an instrument of commission of crime does not lose its meaning of subject of crimes. In this case an electronic informative resource is understood as the aggregate of informative products, organized by certain informative technologists.

Offered approach to understanding of the subject of crimes at the commission of crime with the using cyberspace environment will allow an investigator at a high level to investigate the crimes. In particular, at investigation of crimes on the face of it unrelated between itself it is possible to set single criminal activity of one person or organized group of persons.

As a result of analysis of essence of informative product/resource we select two not eliminating each other of factor, which are incident to subject of crimes committed using cyberspace environment, in particular: 1) value of product, which relies on the character of the information fixed in him; 2) possibility to use an informative resource as instrument for the sake of achievement of ultimate goal of criminal activity.

In the text of the paper, the author's attention is drawn to the nature of information and information processes in cyberspace. These deviations are necessary for understanding the links between the subject of crimes and the motive of criminal activity.

Key words: information, informative product, informative resource, crime, cyberspace environment, mechanism of crime, subject of crimes, system of objects.